

Lamaista „sematizmus”

A „rejtelmes Tibet” – amelyet először *Kőrösi Csoma Sándor* viszontagságos életét elmesélő ifjúsági regényekből ismertünk meg – mindnyájunk kedves emléke, de valódi kultúrájával közvetlenül vajmi kevesünk találkozhatott. Az Iparművészeti Múzeumban az elmúlt év novemberében nyílt lamaista kiállítás a Magyarországon fellelhető tibeti műtárgyak legjavát mutatja be. Mondjam-e, hogy gyermekkori olvasmányélményeink mit sem segítenek a kiállított szentképek és kegytárgyak megértésében? Ehhez (lehetőségeinkhez képest) szembe kell néznünk a tibeti buddhizmus igazi arculatával, hiszen mint a kiállítás címe – *Lamaista hitvilág* – is jelzi, itt valamennyi tárgy vallásos célt szolgál.

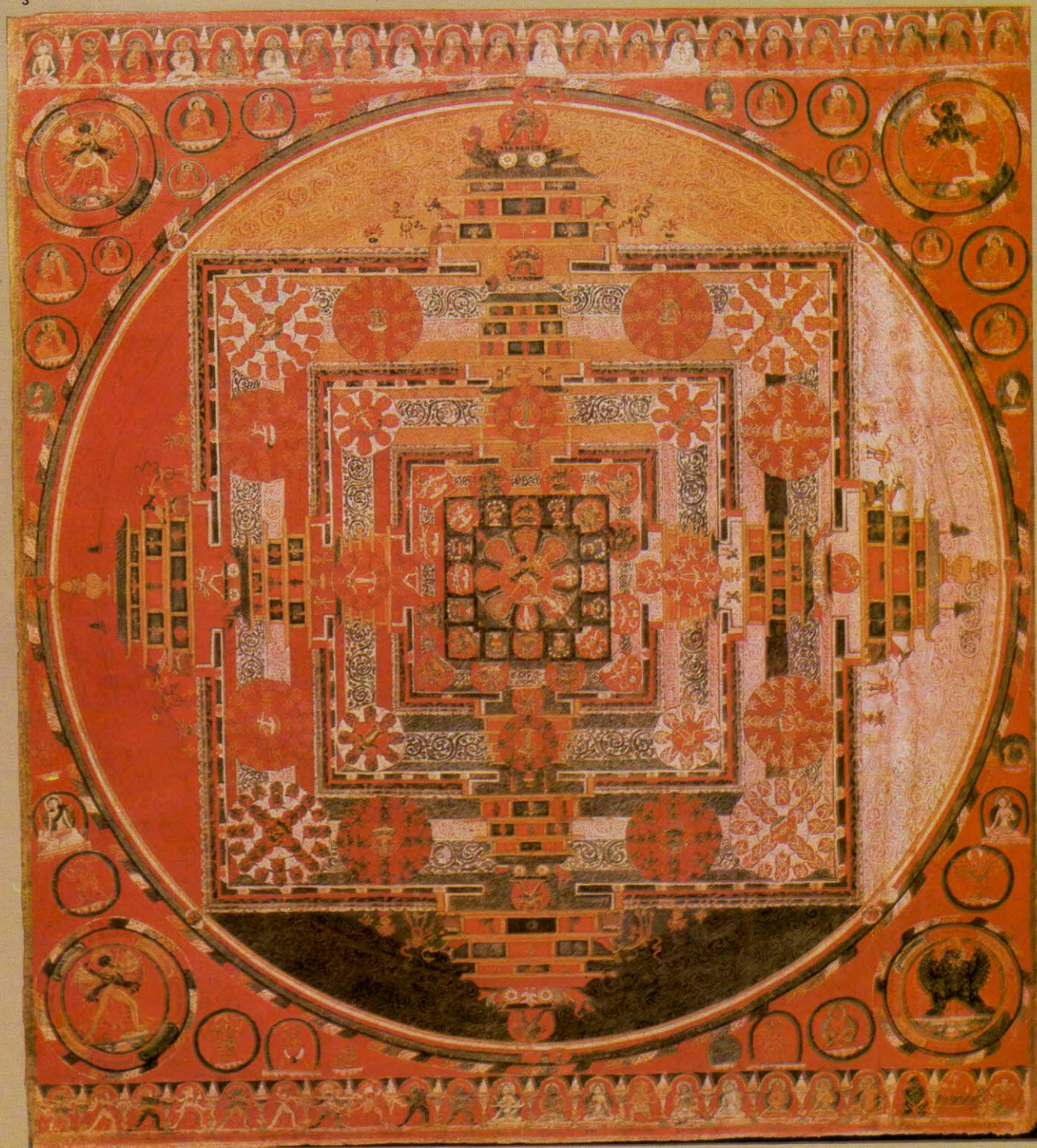
A buddhizmus tibeti története a VII. században kezdődik. A központi uralmat Tibetben Szrongcanszampo, „a törvény fejedelme” teremtette meg. A legenda szerint két buddhista felesége, egy kínai és egy nepáli hercegnő kezdte meg a térítést, bár a buddhista vallás csak a VIII. században vert gyökeret, s igazában Padmaszambhava, „a lótuszvirág szülőtte” fáradozásának köszönhető. Ez az indiai hittérítő inkább boszorkánymesternek tűnik, mint szentéletű szerzetesnek, de kiváló érzékkel alkalmazta az északi buddhizmus hanyatló ágát, a vadzsrajánát („a mennykőpályát”) a tibetiek sámánisztikus hiedelemvilágához. Keveredésük gyümölcse az úgynevezett lamaizmus, amely szerint megvilágosulni csak mester, azaz láma („feljebbvaló”) segítségével lehet. Itt mindent a titokzatoskodás homálya föd, amit a láma csak alaposan megfizetett beavatással oszlat el. A hívek megnyeréséhez ügyesen épít az ösztönökre, az erőszakra és a nemiségre. A láma minden erkölcsi törvényen fölül helyezi magát: szeszes italt, húst fogyaszthat, paráználkodhat, sőt olykor mocsokévrésre és rituális emberölésre is vetemedik. A Buddha által oly elmarasztalt szertartások és áldozatok fő helyre kerülnek. Tobzódnak a bűvigékben, mondókákban, ábrákban, kéztartásokban, jelképekben; szellemet űznek és idéznek; ráolvasnak betegekre és holtakra (a holtakra különösen, mert a „létköz” keserveiben, a bolyongásban a halálpillanattól az újraszületésig, igencsak rászorulnak a láma segédelmére); emberi lábszárcsont-

ból faragnak sípot, koponyából ivókupát, kegytárgyak tömegét használják: varázstört, csengőt, olvasófüzért, imazászlót, vajmécset, mennykőjogart stb., s egy egyedüli találmánnyal is dicsekedhetnek: az imamalommal gépesítették az imádkozást. Az imagép minden fordulata annyit ér, mintha a hengerébe zárt, papírszeletekre írt fohászokat elimádkozták volna. A XIV. században Congkhapa (szülőhelye: Congkha, „Hagymavölgy”) megpróbálta visszatéríteni a lamaizmust az eredeti buddhizmus szolidabb útjaira,

- 1 Az eljövendő Buddha (Maitréja bódhiszattva), bronz, kék kő, 79,5 cm, XVIII. sz., Nepál
- 2 Fehér Tára (Szitatára), vászon, 65x46 cm, XIX. sz., Tibet (fotók Somfai)

Kiállítás

3 Kálacsakra mandalája, vászon,
87x78 cm, XVIII. sz., Tibet
4 Jelenetek Congkhapa életéből,
vászon, 78x51 cm, XVIII. sz., Tibet
(fotók Somfai)

megnyírálta a sámánisztikus babonákat, visszaállította a szerzetesi nőtlenséget, de reformjai mégsem irtották ki a sámánt a szerzetesből. Congkhapa sárgafővegesei (megkülönböztetésül hordták a régi szekták többnyire vörös fővegével szemben), „az erkölcsösekké rendje” hamarosan túlsúlyba jutott, igaz, némi mongol támogatással, és megvetette alapjait a hierarchikus fölépítésű tibeti teokráciának. Szorosabb értelemben ezt nevezzük lamaizmusnak.

A XV. században általánossá tették a főbb papi tisztségek korábban apáról fiúra, nagybátyáról unokaöcsre vagy érdem alapján történő utódlása helyett a lámák újrászületését. A láma halála után egy kellő időben született csecsemőre kellett lelteni, aki „fölismerete” az elhunyt tárgyait. Nagykorúságáig természetesen helytartók vezették hivatalát. Az újra megújra testet öltő lámák legnagyobbja a dalai láma, aki egyház- és államfő egy személyben. A tibetiek „becses hódítóknak” nevezik, a „dalai” címmel – ami tengert jelent – a mongolok tisztelték meg. Helytartója a megmondhatója, miért élte meg oly kevese a nagykorúságát.

A teokrácia korában (1643–1951) az egyházi és a világi hatalom ilyen összefonódása példátlanul széles uralkodó osztállyal terhelte meg e zord és terméketlen felföld szinte kizárólag sós-vajas teán és árpaliszten tengődő népét. Mérsékeltbb becslések szerint is a lakosságnak legalább egynegyede a papi rend tagja volt.

Tibet ma is csaknem annyira elzárt a világtól, mint hajdanán. A ritka külföldi látogató ma sem utazhat szabadon, alig nézhet meg egyebet, mint a dalai láma múzeummal alakított palotáját s benne a bársonnyal bevont fényűző árnyékszék, amelyből hosszú csatornán hullt le az alkalmi ereklje a fal tövével sorban álló hívekhez.

A tibeti irodalom és művészet szinte maradéktalanul a vallás szolgálatában állt. A VII–VIII. századtól kezdve tibetiek és indiaiak egyesült erővel fordították le az akkor még föllelhető ind buddhista szövegeket. A fordításokat a Kandzsúr, *A lefordított ígék* és a Tandzsúr, *A lefordított értekezések* kettős gyűjteményébe sorolták, amit csak a XIII. században zártak le véglegesen. A kanonikus szövegekhez járul aztán a tibeti szerzők számtalan magyarázata és tanulmánya. A tibeti lamaista irodalom minden bizonnyal a világ egyik legterjedtebb irodalma. Minden ráterjedtebb szerzetes alkot valami írásművet, még ha nem képes is másra, mint hogy elődei munkáit kibővítsse vagy kivonatolja. A kommentáron kívül főként a költészetet, a mesét és a XV. század végétől a színdarabot művelik, valamennyit oktató szándékkal. E szűkeségből messze kiemelkedik, világirodalmi szintre, Mila Raszpa, „a

gyapotruhá” (1040–1123) két életrajza, „százezer ének” betéttel. Korábban az énekeket magának Mila Raszpának tulajdonították, az összekötő szövegeket pedig egyik tanítványának. Nemrég azonban fény derült a valódi szerző kilétére: Tibet legnagyobb költője a XV. század második felében élt Gcangszmjon, „a Gcang-i megszállott”, akinek ritka összhangot sikerült teremtenie az elvont buddhista szaknyelv és a tibeti népköltészet között.

A tibeti szépművészet nem dicsekedhet egyetlen kiemelkedő alkotóval sem – de eredeti funkcióját tekintve valószínűleg ez nem is volt célja. A hagyományokhoz való merev ragaszkodás és a személytelenség jellemzi. A névtelen kézművesek mélyeséges tisztelettel övezett indiai min-

Kiállítás

6

5 Csengő, bronz, 18,5 cm, XVIII. sz., Tibet
 6 Dharmapála (tanvédőisten), bronz, 37 cm, XVIII. sz., Tibet
 7 Koponyacsésze, emberi koponya, bronzfoglat, 6,5 cm, XVIII. sz., Tibet
 8 Hévadzsra női társával (saktijával), bronz, 18,3 cm, XVIII–XIX sz. Nepál (fotók Somfai)

tákat másolnak nemzedékről nemzedékre, legszolgáibb módon a festményeket. A tibeti tekercskép, thang-ka (amit templomi zászlónak szoktak fordítani, mert nemcsak oltár fölé akasztják, hanem körmenetekre is kiviszik) közösségi alkotás. Alapozás után klisék vagy nyomódúcok segítségével előnyomták az alakok körvonalait és kihúzták piros vagy fekete tintával. Ekkor következett a kifestő láma munkája; a nővényi és ásványi színek kevergetése, az aranyozás külön tudomány volt. Az arcvonásokat, a finomabb részleteket végül a műhely legtapasztaltabb, legbiztosabb kezű mestere rajzolta be vékony ecsettel.

A thang-ka legapróbb részleteit is hierarchikus előírások szabályozzák; az ábrázolt személyiségek elhelyezését a képen, méreteiket, színeiket, test- és kéztartásukat, ruházatukat és jelvényeiket, mindent előre, hagyományosan megszabtak. Az istenek és démonok világát a vallástól előírt módon lehetett csak elképzelni.

A thang-ka kultikus tárgy, addig nincs készen, amíg föl nem szentelték. Bonyolult szertartás folyamán a főszereplők feje, torka és szíve helyére, a kép fonákján az OM, AH, HUM varázsigéket írták, a test, a beszéd és a szellem megtisztulására. Csak ezután lehetett ételáldozatot bemutatni előtte, lámpást, füstölő pálcikát gyújtani, virággal, pávatollal díszíteni. (A fogadalmi agyagtáblácskákat is emberi hamvakkal, bélsárral, nyállal, oltárról származó papírdarabkákkal, elegy gyurmából kellett mintázni. A szobor sem „élt” addig, amíg nem voltak „szentelt zsigerei”, vagyis a talpán vagy a hátoldalán leforrasztott üregébe nem helyeztek ereklyét.)

A fémművesség – elsősorban a réz- és bronzszobrászat – egyébként a tibeti művészet tetőpontja, bár a művész egyéni érzelmei, víziói itt sem kaptak teret. Igaz, közel félezer – a természet legkülönfélébb szféráját, elemét, jelenségét megszemélyesítő – békés és ijesztő istenség képmása közül választhatott. Ábrázolhatta az együttérzés (férfialakban) és a tudás (női alakban) közösülését, csodás és mitikus állatokat, készíthetett rituális tárgyakat: szelleműző varázstört, erőt sugárzó mennykőjogart, ürességet szimbolizáló csengettyűt, kürtöt, ereklyetartót, alamizsnás dobozt, imamalmot, szertartáshoz gyertyatartót, teáskannát, állatvéres koponyacsésze állványát.

A tibeti művészetben alig találunk hevenyészett, hanyag kézműves munkát, ez a vallásos rendeltetés pozitív oldala, a negatív pedig az, hogy a szobrok csak frontális nézetből szemlélendők, hogy a vallási (akár a politikai) klisék kötelező érvényesítése óhatatlanul egyfajta sematizmusba torkollik. Ezeket az ábrázolásokat nem kell már értelmezni, csak fölismereni a formális jegyek alapján. Nem a befogadó érzékenységére, csak tanultságára számít.

Mégis, mindezt tudva, mindennek ellenére, a kiállítás izgalmas művészi élményt adhat a látogatóknak. Ráébredhetünk, hogy a sematizmus sem abszolút fogalom, hanem helyhez, korhoz, kultúrához, bizonyos funkciókhoz kötött. Egy számmunkra misztikus, egzotikus távoli kultúra emlékei, ha netán sematikusak, megmervedettek is, itt és most, kiemelve az eredeti környezetükből, mégis egy idegen világgal való ritka találkozás lehetőségét nyújtják.

Terebess Gábor

7

